ALISHER NAVOIY IJODINING JAHON ADABIYOTSHUNOSLIGIDAGI O‘RNI VA “SADDI ISKANDARIY” DOSTONINING TALQINI

Pardayeva Iroda
dotsent
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya Mazkur maqolada Alisher Navoiy ijodiy merosining jahon adabiyotshunoslik maktablarida o‘rganilishi, xususan, “Xamsa” turkumiga kiruvchi “Saddi Iskandariy” dostonining badiiy-falsafiy, tarixiy va estetik mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Navoiy asarlariga doir xalqaro ilmiy izlanishlar yo‘nalishlari, xorijiy va mahalliy olimlar tadqiqotlari o‘rganilib, ularning ilmiy-nazariy asoslari solishtirildi. Maqolada shuningdek, “Saddi Iskandariy” dostonidagi hukmdor shaxsiyati, siyosiy-falsafiy g‘oya va axloqiy qadriyatlarning badiiy ifodasi jahon adabiyotshunosligi nuqtayi nazaridan tahlil etildi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Saddi Iskandariy”, “Xamsa”, adabiyotshunoslik, Navoiyshunoslik, Iskandar obrazi, falsafiy talqin, Sharq va G‘arb, tasavvuf, siyosiy-axloqiy poetika.

Alisher Navoiy (1441–1501) - o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandasi, Sharq uyg‘onish davri tafakkurining timsolidir. Uning ijodiy merosi, ayniqsa “Xamsa” turkumiga kiruvchi “Saddi Iskandariy” dostoni, o‘z davri madaniy-ma’naviy hayotining

yuksak bosqichini ifodalaydi. Shoir nafaqat san’atkor sifatida, balki faylasuf, mutafakkir va davlat arbobi darajasida ham jahon adabiyotida o‘z izini qoldirgan.

Bugungi kunda Navoiy merosi turli ilmiy maktablar tomonidan falsafiy, tarixiy, siyosiy, estetik va matnshunoslik jihatidan o‘rganilmoqda. Xususan, “Saddi Iskandariy” dostoni Sharq va G‘arb adabiy tafakkuri tutashgan nuqtada tahlil etilmoqda. Ushbu asarda tarixiy shaxs - Iskandar obrazining badiiy-falsafiy talqini, adolat, ilm va ma’rifat g‘oyalari, hukmdor shaxsiyatining ma’naviy mezonlari yoritiladi.

Navoiy ijodining xalqaro miqyosdagi tadqiqi XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan bo‘lib, bugungi kunda bu yo‘nalish qator yetakchi ilmiy markazlarda izchil davom etmoqda. Tehron universiteti (Eron), Balx davlat universiteti (Afg‘oniston), Oxford University, Yale University, University of Washington Press, Georgetown University (AQSh), Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara Üniversitesi (Turkiya), Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti (Moskva), Qozon davlat universiteti, Qozoq milliy universiteti, Ozarbayjon Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar instituti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, Samarqand davlat universiteti, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi va boshqa ilmiy markazlarda bu borada ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Bu izlanishlar Navoiy asarlarining matnshunoslik, poetika, falsafa, tasavvuf, ijtimoiy-falsafiy tafakkur kabi jihatlarini o‘rganishga qaratilgan. Masalan, Süleyman Demirel Universiteti va Ankara Universiteti olimlari tomonidan Navoiy asarlarining estetik tuzilmasi, badiiy obrazlar tizimi va tasavvufiy tafakkur manbalari bo‘yicha monografiyalar yaratildi. Humboldt University of Berlin va New York University tadqiqotchilari esa Navoiy matnlarining tekstologik xususiyatlarini, qo‘lyozmalar tarixini va matnlar tahririni o‘rganish bo‘yicha yangi metodologik yo‘nalishlarni ishlab chiqdilar.

“Saddi Iskandariy” - Navoiyning “Xamsa”sini yakunlovchi asar bo‘lib, unda adolatli hukmdor obrazining yaratilishi markaziy o‘rinni egallaydi. Navoiy bu asarda tarixiy shaxs Iskandar (Aleksandr Makedonskiy) siymosini yangicha falsafiy ruhda talqin etadi. Shoir uni faqat g‘olib sarkarda emas, balki ilm, adolat va tafakkur homiysi, ma’naviy kamolotga intiluvchi inson sifatida gavdalantiradi.

Bu jihatdan doston Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dehlaviyning “Iskandarnoma” an’analarini davom ettirgan bo‘lsa-da, Navoiyning talqinida Iskandar obrazi tasavvufiy-falsafiy ma’nolar bilan boyitilgan. U Navoiy tafakkurida adolatli podshoh timsoli sifatida ideal davlat va hukmdor konsepsiyasini ifodalaydi.

Shu bois “Saddi Iskandariy” dostoni ko‘plab xorijiy tadqiqotchilar - E. G. Browne, A. J. Arberry, Annemarie Schimmel, P. Chelkowski, Yan Ripka tomonidan Sharq falsafasining universal modeli sifatida o‘rganilgan. Ular Navoiyni Sharq adabiy an’analari bilan bir qatorda G‘arb gumanistik tafakkuriga yaqinlashtirgan ijodkor sifatida baholaganlar.

Bugungi kunda Navoiyshunoslik quyidagi asosiy ilmiy yo‘nalishlar bo‘yicha rivojlanmoqda:

1. Qo‘lyozma manbalar va matn tarixi: Navoiy asarlarining asl nusxalari, ularning tarixiy tahrir va nashr jarayonlari o‘rganilmoqda.
2. Poetika va stilistika: “Xamsa”dagi badiiy vositalar tizimi, metaforik struktura, obrazlar dinamikasi tahlil qilinmoqda.
3. Tasavvuf falsafasi: “Saddi Iskandariy”dagi ruhiy kamolot, adolat, ilohiy nur va ma’rifat konsepsiyasi izchil tadqiq etilmoqda.
4. Tarixiy-adabiy kontekst: Iskandar obrazi orqali Amir Temur davri siyosiy-falsafiy g‘oyalari bilan bog‘lanish masalasi o‘rganilmoqda.
5. Qiyosiy-tarixiy tahlil: Navoiyning “Xamsa”si Ganjaviy, Dehlaviy, Jomiy, Firdavsiy asarlari bilan qiyosiy o‘rganilmoqda.

Bu yo‘nalishlar natijasida Navoiy ijodi zamonaviy adabiyotshunoslikning tekstologiya, falsafa, tarixiy poetika, madaniyatshunoslik va qiyosiy adabiyot kabi fanlari bilan uzviy aloqada o‘rganilmoqda.

Rus sharqshunosligida V. Bartold, A. Krimskiy, E. Bertels, A. Kononov, A. Semyonov, M. Salye, A. Yakubovskiy singari olimlar Navoiyning adabiy maktab sifatidagi o‘rnini aniqlashda katta hissa qo‘shgan. Ayniqsa, E. Bertelsning “Navoiy i ego mesto v istorii persidsko-tadjikskoy literatury” asari Navoiy ijodining G‘arbda tanilishiga sabab bo‘lgan.

O‘zbek adabiyotshunosligida esa A. Fitrat, H. Homidiy, P. Shamsiyev, O. Sharafiddinov, N. Mallayev, A. Hayitmetov, N. Komilov, S. G‘aniyeva, Sh. Sirojiddinov, R. Vohidov, E. Ochilov, L. Zohidov kabi olimlarning izlanishlari Navoiy asarlari poetikasining milliy adabiy jarayondagi ahamiyatini belgilab berdi.

Ularning tadqiqotlarida Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonining falsafiy qatlamlari, adolat konsepsiyasi, davlat boshqaruvi va hukmdor shaxsiyati haqidagi fikrlari chuqur yoritilgan.

Alisher Navoiy ijodi, xususan “Saddi Iskandariy” dostoni jahon adabiyotida Sharq tafakkurining gumanistik konsepsiyasini ifoda etuvchi bebaho manbadir. Unda hukmdor shaxsining ma’naviy fazilatlari, ilm va adolatning ijtimoiy asoslari, insonparvarlik tamoyillari badiiy-falsafiy yuksaklikda ifodalangan.

Bugungi kunda Navoiy merosining o‘rganilishi faqat milliy adabiyotshunoslik doirasida emas, balki global madaniy muloqot va sivilizatsiyalararo tafakkur kontekstida ham dolzarbdir. Shu bois “Saddi Iskandariy” dostoni zamonaviy ilmiy izlanishlarda Sharq va G‘arb adabiy tafakkurini bog‘lovchi estetik-falsafiy ko‘prik sifatida baholanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bertels E.E. Navoiy i ego mesto v istorii persidsko-tadjikskoy literatury. – Moskva: Nauka, 1965.
2. Browne E.G. A Literary History of Persia. – Cambridge University Press, 1951.
3. Arberry A.J. Classical Persian Literature. – London: Routledge, 1958.
4. Schimmel A.-M. The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi and Its Reflection in Navoi’s Mysticism. – Leiden: Brill, 1993.
5. Komilov N. Tasavvuf va Navoiy. – Toshkent: Fan, 1994.
6. Sirojiddinov Sh. Navoiy “Xamsa”sining badiiy-falsafiy tizimi. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2010.
7. G‘aniyeva S. Navoiy dostonlarida adolat konsepsiyasi. – Toshkent: O‘zFA, 2015.
8. Boltayeva G. Navoiy asarlarining poetik manbalari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.